

РЕПЕРТУАР ПРОФЕСІЙНИХ РОЛЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Стаття присвячена з'ясуванню репертуару професійних ролей соціальних працівників задля подальшого розроблення рольового підходу до їх підготовки в університетах. Автор аналізує різні підходи до реалізації підготовки майбутніх соціальних працівників. Автор розкриває уявлення щодо репертуару професійних ролей соціального працівника. Отримані дані дослідження уможливають визначення професійних ролей соціального працівника: «експерт», «посередник», «захисник», «менеджер», «учитель», «консультант», «практичний психолог», «проектувальник».

Ключові слова: підготовка майбутніх соціальних працівників, підходи до підготовки майбутнього соціального працівника, професійні ролі соціального працівника.

Постановка проблеми. Проблеми, пов'язані з формуванням особистості соціального працівника і вдосконаленням його професійної майстерності, протягом усього періоду становлення і розвитку педагогічної науки виступають об'єктом дослідження філософів, соціологів, психологів та педагогів. Особливо активізувалася робота вчених у цьому напрямку в останні роки в умовах соціально-економічних перетворень, що відбуваються в країні і модернізації системи освіти.

Одним із напрямків цих наукових пошуків є розробка теорії ролей. За основу створення останньої вчені взяли ідею, висловлену у свій час американським соціологом і психологом Дж. Тернером. Суть її полягає в такому: «Подібно до акторів, які виконують певну роль, члени суспільства займають певні позиції, так само, як актори дотримуються тексту п'єси, члени суспільства, повинні притримуватися відповідних норм; якщо актори повинні виконувати вказівки режисера, то члени суспільства повинні виконувати вимоги тих, хто має владу і вплив; так само, як актор повинен реагувати на гру іншого, члени суспільства повинні взаємно коректувати свою реакцію один на одного, як актори зобов'язані реагувати на глядачів, так і члени суспільства приймають роль «узагальнених інших», і, зрештою, подібно до того, як актори залежно від здібностей дають свою інтепретацію ролі, члени суспільства, які мають різні уявлення про себе, різні навички програвання ролі, мають свої стилі взаємодії [1; с. 230]. Створення теорії системно-рольової діяльності соціального працівника уможливить визначення підходів, які сприятимуть поглибленню практичної зорієнтованості підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах.

Аналіз досліджень і публікацій. Обґрунтовуючи теоретико-методологічні засади формування професійно значущих якостей майбутніх соціальних працівників, дослідники використовували різні підходи. Зокрема, О. Г. Карпенко застосовувала соціосистемний, структурно-діяльнісний і синергетичний підходи, а також міждисциплінарний підхід, який зумовлює необхідність використання теоретичних положень різних гуманітарних наук – соціології, психології, етнографії, права, соціальної роботи тощо [2]; Л. Г. Бадилевич застосовувала системний та діяльнісний, ювенологічний, проектний підходи [3]; Н. В. Мілютіна – ювенологічний, діяльнісний, проектний, гуманістичний, психодинамічний [4]. Особливий інтерес становить для нас використання науковцями в галузях теорії та методики професійної освіти майбутніх соціальних працівників, соціальної педагогіки та психології системно-рольового, функціонально-рольового, соціально-рольового підходів та теорії ролей в цілому, до яких дослідники зверталися не дуже часто (А. Ш. Галімова [5]).

Мета статті. Метою дослідження виступає з'ясування репертуару професійних ролей соціальних працівників задля подальшого розроблення рольового підходу до їх підготовки у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Щодо теоретичних засад рольового підходу, і, зокрема, розуміння поняття „соціальна роль», відзначимо, що сучасна рольова теорія – міждисциплінарний науковий напрям, який розробляється як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками і охоплює сфери: психології (Е. Берн, І. С. Кон, О. О. Леонт'єв, І. О. Мартинюк та ін.), педагогіки (К. М. Левітан, С. А. Шмаков, та ін.), а також інтегральних дисциплін, у першу чергу соціальної психології (Г. М. Андрєєва, Є. В. Андрієнко, П. П. Горностай, П. М. Шихерев і ін.), соціології освіти (Г. Ю. Зборовський, О. М. Осипов, В. Л. Нечаєв), педагогічної психології (І. О. Зимня, І. С. Кон). Рольовий підхід, рольові теорії особистості започатковувалися і обґрунтовувалися спочатку в основному соціологами: функціональна рольова теорія (Р. Лінтон, Т. Парсонс); структурна рольова теорія (Р. Берт, М. Мендзел, Х. Уайт, С. Уайншим); організаційна рольова теорія (Н. Гросс, Р. Л. Кан, М. Ван-Селл, Е. Ван-де-Влієрт);

когнітивна рольова теорія (Я. Л. Морено, Дж. Б. Роттер, Дж. А. Келлі, Дж. Г. Мід, Ж. Пяже); теорія символічного інтеракціонізму (Дж. Г. Мід, Ч. Г. Кулі, Г. Блумберг, М. Куні, Т. Л. Шибутані).

Поняття «роль», «соціальна роль», «міжособистісна роль» тлумачиться на сьогодні як:

- фіксація певного положення, яке займає той чи інший індивід у системі суспільних відносин;
- функція, нормативно схвалений зразок поведінки, очікуваний від кожного, хто займає дану позицію;
- суспільно необхідний вид діяльності і спосіб поведінки особистості, які несуть відбиток суспільної оцінки (схвалення, осуд тощо);
- поведінка особистості відповідно до її соціального статусу;
- узагальнений спосіб виконання певної соціальної функції, коли від людини очікуються певні дії;
- стійкий стереотип поведінки у певних соціальних ситуаціях;
- сукупність об'єктивних і суб'єктивних очікувань (експектацій), похідних від соціально-політичної, економічної чи якої-небудь іншої структури суспільства;
- соціальна функція особистості, яка відповідає прийнятним уявленням людей залежно від їх статусу або позиції в суспільстві, в системі міжособистісних стосунків;
- існуюча в суспільстві система очікувань стосовно поведінки індивіда, який займає певне положення, в його взаємодії з іншими індивідами;
- система специфічних очікувань стосовно себе індивіда, який займає певне положення, тобто як він уявляє модель своєї власної поведінки у взаємодії з іншими індивідами;
- відкрита, спостережувана поведінка індивіда, який займає певне положення;
- уявлення про приписаний шаблон поведінки, яка очікується і вимагається від людини у даній ситуації;
- приписані дії, характерні для того, хто займає певну соціальну позицію;
- набір норм, що визначають, як має поводити себе людина даного соціального положення.

Таким чином, соціальна роль тлумачиться як очікування, вид діяльності, поведінка, уявлення, стереотип, соціальна функція і навіть набір норм [6].

Складне поєднання різних ролей в процесі навчання майбутніх фахівців у ВНЗ дуже яскраво, на нашу думку, характеризує визначення ролі Дж. Тернером, який зазначає: «Роллю ми вважаємо сукупність патернів поведінки, які складають значуще ціле і притаманні людині, яка займає специфічний статус у суспільстві (наприклад, лікаря і батька), неофіційну позицію у міжособистісних стосунках (наприклад, лідера і примиренця), або ототожнювану з нею специфічну цінність у суспільстві (наприклад, чесної людини або патріота)» [1, с. 316]. Як бачимо, Дж. Тернер підкреслює, що кожна людина поєднує у своїй поведінці виконання як міжособистісних ролей (у нашому випадку – студент як член академічної групи) і специфічний статус, роль як професію (у нашому випадку – студент як майбутній фахівець). У своїх дослідженнях ми надали визначення поняттям «міжособистісна роль студента» та «професійна роль фахівця».

Міжособистісна роль студента – модель його внутрішньогрупової поведінки, тобто очікуваний і особистісно інтерпретований засіб взаємодії з членами студентської групи, характер якого залежить від минулого досвіду (статусів, позицій) кожного з членів даної групи.

Професійна роль фахівця – модель його професійної поведінки, тобто нормативно очікуваний і особистісно інтерпретований засіб взаємодії з учасниками процесу взаємодії відповідно до набору соціальних статусів та позицій, з яких складається дана професія.

Подальше дослідження надало змогу визначити залежність між гармонійністю міжособистісних ролей, які є властивими студенту в групі («лідер», «визнаний», «людина, на яку завжди можна покласти», «цілеспрямований» тощо) і здатністю до розширення і поглиблення репертуару професійно важливих ролей, які забезпечують професійну компетентність («консультант», «дослідник», «оратор» тощо) на матеріалі юридичної спеціалізації. На основі здійсненого дослідження було обґрунтовано експеріментально-рольовий підхід до формування полірольової професійної спрямованості в студентів – майбутніх юристів у процесі їх психолого-педагогічної підготовки, який ми визначили як систему педагогічної взаємодії, що спирається на організацію експеріментального і рольового навчання через створення практики трансляції моделі професійної поведінки студентами – майбутніми юристами в рамках педагогічного процесу як репертуару міжособистісних та професійно важливих ролей.

На наш погляд, експеріментально-рольовий підхід як система педагогічної взаємодії, яка спирається на поетапну організацію рольового навчання через створення досвіду засвоєння

студентами: а) моделей внутрішньогрупової поведінки як міжособистісних ролей; б) моделей професійної поведінки як професійно важливих ролей в рамках педагогічного процесу може бути актуальним і для розроблення моделі практико-орієнтованої підготовки майбутніх соціальних працівників [7].

Методи та форми, за допомогою яких може бути сформована міжособистісно-рольова компетентність майбутніх соціальних працівників – це тренінги міжособистісно-рольової компетентності, рольові ігри, контекстно-рольові завдання, ситуаційні вправи тощо. Що ж до умов навчання, методів і форм, за допомогою яких може бути сформована професійно-рольова компетентність майбутніх соціальних працівників, то їх обґрунтуванню має передувати визначення змісту професійно важливих ролей соціального працівника.

Серед таких ролей дослідники виокремлюють: «координатор», «учитель соціальних цінностей, навичок вирішення проблем», «фасилітатор», «аналітик», «виконувач програм», «адвокат», «агітатор», «брокер» (J. Rothman, J. Troman); «організатор», «захисник прав», «розхитувач устрою», «вчитель соціальних умінь», «порадник» (А. Гілхрест); «консультант-помічник», «експерт», «посередник (брокер)», «вчитель», «адвокат», «аналітик», «агент змін (мобілізатор)» (Б. Тукумцев). Найширший репертуар професійних ролей соціального працівника пропонує І. О. Зимня: «відшукувач клієнта», «брокер», «посередник (буфер)», «адвокат (захисник)», «оцінювач», «мобілізатор», «учитель», «коректор поведінки», «консультант», «проектант співтовариств», «менеджер інформації», «адміністратор», «практик» (І. О. Зимня).

Навіть побіжне ознайомлення з запропонованим репертуаром наводить на думку про те, що кожна із зазначених ролей передбачає виконання комплексу моделей поведінки, які необхідно виявляти задля виконання ролі. Іншими словами, нам уявляється доцільним визначити ті вміння, які необхідні для виконання певної ролі, певні функції, які виконує соціальний працівник в межах кожної ролі.

З метою визначення репертуару професійних ролей соціального працівника ми надалі в тексті будемо виділяти курсивом ті ролі, які передбачають наявність комплексу вмінь задля того, щоб виключити повтори.

Зокрема для того, щоб знайти клієнта, який потребує допомоги чи захисту (відшукувач клієнта), необхідно вміти здійснити експертизу умов, у яких перебуває клієнт, проаналізувати, продіагностувати ці умови, тобто стати *експертом*, аналітиком, діагностом, оцінювачем. Ці вміння також зумовлюють наступний етап у діяльності соціального працівника, який як (брокер) надалі направляє клієнтів до відповідних соціальних служб і виступає у ролі координатора і якщо це необхідно – конфліктолога, *посередника*.

Роль «адвоката (*захисника*)» по суті – роль діагноста, консультанта та організатора правової допомоги.

«Оцінювач» збирає інформацію, оцінює проблеми людей, то ж він є аналітиком, діагностом, по суті – *експертом*.

Як «мобілізатор (агент змін)» соціальний працівник має вміти збирати, активізувати організувати та приводити в дію групи людей для спільного вирішення справи, тобто він є мотиватором і організатором, по суті – *менеджером*.

«*Учитель*» в особі соціального працівника передає інформацію, знання, забезпечує соціалізацію, консультує, підтримує, виступає фасилітатором.

«*Консультант*» консультує з усіх проблем (економічних, правових, педагогічних, психологічних, медичних тощо).

«Коректор поведінки» є насамперед *практичним психологом*, який здійснює психокорекцію, здійснює психотерапевтичний вплив, є тренером, психокоректором, психотерапевтом, фасилітатором.

«Проектант співтовариств», він же «виконувач (розробник) програм» може бути розглянутий як «*проектувальник*», «організатор», «мотиватор», управлінець в широкому смислі.

«Менеджер інформації» в особі соціального працівника збирає, узагальнює інформацію про соціальні процеси, тобто виконує роль *експерта*, аналітика, дослідника.

«Адміністратор» - це керівник соціальної служби, управлінець (*менеджер*) з усіма притаманними йому функціями організатора, мотиватора, проектувальника, експерта, аналітика, контролера, діагноста, фасилітатора, учителя, консультанта, координатора тощо.

«Практик» має бути готовий також до виконання найрізноманітніших функцій і може розглядатися як складова будь-якої професійної ролі соціального працівника.

Надамо характеристику репертуару професійних ролей соціального працівника.

«Експерт» передбачає здатність проводити експертизу, здійснювати аналіз, оцінювати інформацію, ситуації, події, факти, бути менеджером інформації.

«Посередник» передбачає здатність допомагати клієнтам щодо визначення тієї соціальної служби, яка може надати йому допомогу.

«Захисник» має бути здатним надавати правову допомогу.

«Менеджер» передбачає володіння усіма управлінськими вміннями, у тому числі – вміння координації, здатність бути мобілізатором, адміністратором тощо.

«Учитель» також передбачає різноманіття моделей поведінки як менеджера, так і психолога.

«Консультант» має вміти надавати консультації з цілої низки питань та проблем.

«Практичний психолог» повинен вміти здійснювати необхідний психологічний вплив, підтримку, вміти проводити тренінги.

«Проектувальник» – специфічна функція, яку виконує соціальний працівник у напрямі розроблення та реалізації соціальних проєктів.

Висновок

Виходячи із аналізу існуючих підходів до підготовки майбутніх соціальних працівників з'ясовно, що до реалізації їх підготовки переважно застосовуються такі підходи, як соціосистемний, структурно-діяльнісний і синергетичний підходи, а також міждисциплінарний підхід, який зумовлює необхідність використання теоретичних положень різних гуманітарних наук – соціології, психології, етнографії, права, соціальної роботи тощо; системний та діяльнісний, ювенологічний, проєктний, ювенологічний, діяльнісний, проєктний, гуманістичний, системно-рольовий, функціонально-рольовий, соціально-рольовий підходів та підхід, заснований на теорії ролей в цілому, до яких дослідники зверталися не дуже часто.

З'ясовано, що існують різні тлумачення поняття «професійна роль». Зміст професійної ролі соціального працівника розуміється по-різному різними дослідниками. Визначення змісту професійних ролей соціального працівника, які він має бути готовим виконувати, пов'язане із тими функціями та вміннями, які він має продемонструвати, приступаючи до виконання своїх обов'язків.

Список літератури

1. Тернер Дж. Структура социальной теории / Дж. Тернер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985. – 471 с.
2. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Карпенко Олена Гергіївна. – К. : – 546 с.
3. Бадылевич Л. Г. Обучение будущих социальных работников поиску и сбору средств на осуществление научно-практических и практико-ориентированных проектов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Бадылевич Людмила Григорьевна. – Тамбов, 2004. – 480 с.
4. Милютин Н. В. Формирование готовности будущего социального работника к организации проретной деятельности молодежи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Милютин Наталья Викторовна. – Тамбов, 2011. – 202 с.
5. Галимова А. Ш. Функционально-ролевой подход к профессиональной подготовке будущих специалистов социальной работы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Галимова Альмира Шамильевна. – Самара, 2010. – 167 с.
6. Платонов Ю. П. Социальный работник. Описание профессии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2007/03/23/socialnye_statusy_i_socialnye_rol_i.html
7. Котикова О. М. Експерієнтально-рольовий підхід до формування полірольової професійної спрямованості майбутніх юристів у процесі психолого-педагогічної підготовки / О. М. Котикова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб. наук. пр. Класичного приватного ун-ту. – Запоріжжя. – 2010. № 10 (63). – С. 246–254.

О. М. Котикова

Репертуар профессиональных ролей социального работника

Статья посвящена выяснению репертуара профессиональных ролей социальных работников с целью дальнейшей разработки ролевого подхода к их подготовке в университетах. Автор анализирует различные подходы к реализации подготовки будущих социальных работников. Автор демонстрирует свое представление о репертуаре профессиональных професійних ролей соціального працівника. Отримані дані дослідження уможливають визначення професійних ролей соціального работника: «експерт», «посередник», «захисник», «менеджер», «учитель», «консультант», «практический психолог», «проектировщик».

Ключові слова: подготовка будущего социального работника, подходы к подготовке будущих социальных работников, профессиональные роли социального работника.

O. Kotykova

The repertouir of professional roles of social worker

The article is devoted to highlighting repertoires of professional roles of social workers with the aim of further development of role approach to their preparation in universities. The author analyzes different approaches to realization of training of future social workers. The author demonstrates her own understanding of repertoires of professional roles of social workers. The results of the research allow to define professional roles of social worker, such as: »an expert», «a broker», «a manager», «a tutor», «a consultant», «a practising psychologist», «a projector».

Keywords: preparation of future social worker, approaches to preparing future social workers, professional roles of social worker.